

TÜRKİYE'NİN 2003-2021 DÖNEMİNDEKİ MAKROEKONOMİK PERFORMANSINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of Turkey's Macroeconomic Performance in The Period 2003-2021

Doç. Dr. Cemil ERARSLAN¹

Cite As: Erarslan, C. (2021), "Türkiye'nin 2003-2021 Dönemindeki Makroekonomik Performansına İlişkin Bir Değerlendirme", International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, (e-ISSN:2587-2168), Vol:7, Issue:32; pp:603-618

ÖZET

Dünyanın en büyük yirmi ekonomisi arasında yer alan ve gelişmekte olan bir ülke Türkiye, 2001 krizinden sonra 2013 yılına kadar hızlı bir büyüme trendine girmiş ve özellikle üretim, milli gelir, ihracat, bütçe dengesi, fiyat ve kur istikrarı açısından önceki dönemlere kıyasla oldukça iyi bir makroekonomik performans sergilemiştir. Bunda 2001 krizinden sonra TCMB'nin bağımsız hale getirilerek fiyat istikrarı hedefine odaklanmasının sağlanması, para politikasının şeffaf ve hesap verebilirliğinin artırılması, mali disiplinin gerçekleştirilerek faiz dışı bütçe fazlasının yükseltilmesi, finansal piyasaların gelişmişliği ile derinliğinin artırılması, özelleştirmelerin tamamlanması gibi yapısal ve kurumsal reformlar ile Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın başarılı bir şekilde uygulanmasının büyük rolü olmuştur. 2013 yılından itibaren ise reform kapasitesinin yitirilmesi, yurt içi ve yurt dışı kaynaklı olarak yaşanan negatif şoklar, jeopolitik risklerdeki artışlar, fiyat ve kur istikrarının bozulması gibi sebeplerle Türkiye'nin makroekonomik performansı zayıflamıştır. Çalışmanın amacı son dönem iktisadi veriler ışığında Türkiye ekonomisinin 2003-2021 yılları arasındaki makroekonomik performansını incelemektir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye'nin makroekonomik performansını tekrardan artırabilmesi için enflasyonla mücadeleyi ve fiyat istikrarını sağlamayı temel iktisat politikası hedefi olarak belirlemesi, sıkı para ve maliye politikası ile parasal ve mali disiplini sağlaması, faiz dışı bütçe fazlasını artırması, doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımları teşvik edebilmek için güven ortamını iyileştirmesi, cari açıkları kontrol altına alabilmek için döviz kuru istikrarını sağlaması, ihracat ürünleri ile pazarlarını çeşitlendirebilmesi, ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılığı azaltması ve bunun için de alternatif enerji kaynakları yatırımlarına ağırlık vermesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Performans, Fiyat İstikrar

ABSTRACT

Turkey, a developing country that is among the twenty largest economies in the world, entered a rapid growth trend until 2013 after the 2001 crisis and achieved a very good macroeconomic performance especially in terms of production, national income, exports, budget balance, price and exchange rate stability compared to previous periods demonstrated economic performance. In this, after the 2001 crisis, focusing on the goal of price stability, the central bank independent state by maintaining the provision of transparent and to increase accountability of monetary policy, fiscal discipline, were performed, and the primary budget surplus, increasing privatization, increasing the depth and sophistication of financial markets such as the completion of structural and institutional reforms with a strong economy has been a big part of the transition to the successful implementation of the program. Since 2013, Turkey's macroeconomic performance has weakened due to the loss of reform capacity, negative shocks caused by domestic and foreign sources, increases in geopolitical risks, deterioration of price and exchange rate stability. The aim of the study is to examine the macroeconomic performance of the Turkish economy between 2003-2021 in the light of recent economic data. According to the findings from the study, Turkey's macroeconomic performance and policy to ensure price stability, the fight against inflation to increase again as the goal of basic economic determination, monetary and fiscal policy and tight monetary and fiscal discipline to ensure the primary budget surplus to increase in order to encourage foreign direct and indirect investments of the trust to improve the environment to maintain stability of the exchange rate current account deficits under control in order to get it to diversify its markets and export products, in decommissioning and investment goods, it is necessary to reduce external dependence and to focus on investments in alternative energy sources.

Key Words: Turkish Economy, Macroeconomic Performance, Price Stability

1. GİRİŞ

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılından bu yana uygulanan tüm makroekonomi politikaları ile hedeflenen temel amaç iktisadi kalkınmayı tamamlamak olmuştur. Bu bağlamda iç ve dış konjonktürdeki gelişmelere göre bazı zamanlarda liberal ekonomi politikaları, kimi dönemlerde ise devletçi politikalar öne çıkmıştır. Ancak 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ile Neo-Liberal politikalar uygulanmaya başlamış ve serbest piyasa koşulları tüm kuralları ile kabul edilmiştir. Böylece başta para ve sermaye piyasaları olmak üzere emek, mal ve faktör piyasalarında fiyatların serbestçe işleyen arz ve talep güçlerince belirlenmesi ilkesi benimsenmiştir.

Türkiye'nin iktisadi gelişme yolunda attığı en önemli ilk adımlar 1934-1938 döneminde uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı ve 1963 yılından başlamak üzere uygulanan beş yıllık kalkınma planları olmuştur. Söz konusu planlar ile Türkiye, 1980 yılına gelindiğinde tüketim mallarının ithal ikamesini tamamlamayı başarmış fakat ara ve yatırım mallarının ithal ikamesi konusunda başarısız olmuştur.

¹ Yalova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Yalova/Türkiye

İktisadi kalkınma süreci içerisinde Türkiye ekonomisi, uzun yıllar boyunca yüksek enflasyon ve faiz oranları, işsizlik oranlarında hızlı artışlar, büyük cari açıklar ve geniş bütçe açıkları gibi sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu bağlamda 1958, 1994 ve 2001 yıllarında makroekonomik krizlere düşülmüştür.

Buna karşılık 2001 yılında yaşanan finansal kriz sonrasında gerçekleştirilen yapısal ve kurumsal reformlar ile Türkiye ekonomisi 2013 yılına kadar istikrarlı bir büyüme temposu yakalamıştır. Söz konusu reformlardan en önemlileri arasında merkez bankasına bağımsızlık verilmesi, para politikalarının şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin artırılması, mali disiplinin sağlanması yoluyla faiz dışı bütçe fazlasının yükseltilmesi, finansal sistemin gelişmişliği ile derinliğinin güçlendirilmesi ve özelleştirmelerin tamamlanması yer almaktadır. 2001 krizi sonrasında uygulanmaya başlayan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nın da başarılı bir şekilde bitirilmesi, 2013 yılına kadar büyüme oranları, ihracat miktarları ve milli gelir düzeylerinde yaşadığı yüksek artışların arkasında yatan temel faktörlerden birisi olmuştur.

2013 yılından itibaren ise reform kapasitesinin yitirilmesi, yurt içi ve yurt dışı kaynaklı olarak yaşanan negatif şoklar, jeopolitik risklerdeki artışlar, fiyat ve kur istikrarının bozulması gibi sebeplerle Türkiye'nin makroekonomik performansı zayıflamıştır. Çalışmanın amacı iktisadi veriler ışığında Türkiye ekonomisinin 2003-2021 yılları arasındaki makroekonomik performansını incelemektir. Çalışmanın planı ise şu şekilde oluşturulmuştur; Öncelikle Türkiye ekonomisi ile ilgili olarak literatürde yapılan son dönem çalışmaların sonuçlarına değinilmiş, sonrasında ise temel makroekonomik büyüklükler üzerinden Türkiye ekonomisinin 2003-2021 yılları arasındaki makroekonomik performansı ortaya konulmuştur.

2. LİTERATÜR

2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisi, 2009 yılında yaşanan Avrupa Borç Krizi sebebiyle ortaya çıkan iktisadi daralma dışarıda bırakılacak olursa 2013 yılına kadar önemli bir büyüme performansı sergilemiştir. Türkiye ekonomisi 2012 yılında %2,17, 2013 yılında %4,17, 2014 yılında ise %2,93 oranında büyümüştür. Türkiye’de 2001-2008 yılları arasında toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısı, sermaye ve emek unsurlarından daha fazla olmuştur. Ancak 2011 yılından sonra faktör verimliliğinin büyümeye olan katkısı düşüş yaşamıştır. Türkiye ekonomisi, özellikle dünyada yabancı sermayenin bol ve ucuz olduğu dönemlerde çektiği yoğun dış kaynak girişleri sayesinde, 2004-2011 yılları arasında hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer almıştır. Büyüme dönemlerinde Türkiye ekonomisinde yaşanan verimlilik artışları, ağırlıklı olarak reel ücretlerin görece düşük oluşundan, aşırı değerli ulusal para ile birlikte oluşan ucuz ithal girdi maliyet avantajlarının yol açtığı özel kesim yatırımlarındaki artışlardan kaynaklanmıştır. Dünya konjonktüründe bozulmanın olduğu ve sermaye girişlerinin kesintiye uğradığı dönemlerde ise büyüme oranları azalış yaşamıştır. 1994, 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan iktisadi küçülme dönemleri incelendiğinde, kriz ve daralma dinamiklerinin benzer olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu dönemlerde dış finansman olanaklarında yaşanan bozulmalara, net sermaye çıkışlarının, beklentilerin negatife dönmesinin, döviz kurlarında yükselişlerin ve cari işlemler açığında azalışların eşlik ettiği gözlenmektedir. Kriz dönemlerinde imalat sanayiinde yaşanan küçülmeler ve yatırımlardaki düşüşler, büyüme oranlarının negatife dönmesine ve işsizlik oranlarında artışlara yol açmaktadır. Türkiye ekonomisinde iç ve dış kaynaklı şokların yaşandığı dönemlerde ulusal tasarrufların yetersiz oluşu, yüksek faiz ve düşük kur politikalarının yol açtığı dış finansman bağımlılığı ekonominin krize girmesine neden olmaktadır (Bahçekapılı, 2015: 112).

Göcen (2017), Türkiye'nin 1990-2015 yılları arasındaki ekonomik performansını üç döneme (1990-1998, 2002-2007 ve 2010-2015) ayırarak incelemiştir. Türkiye, 1990-1998 döneminde çalışmada kullanılan ülke gruplarının ortalamasından daha yüksek bir büyüme göstermiş olsa bile bu dönemdeki yüksek volatilité, ekonominin oldukça yüksek bir istikrarsızlığa sahip olduğunu göstermektedir. Ele alınan dönemler içerisinde Türkiye ekonomisi açısından en istikrarlı dönem 2002-2007 periyodudur. Türkiye'nin 2001 krizi sonrası 2000'li yıllar boyunca gösterdiği ekonomik performans, dünya ekonomisi ve gelişmekte olan ülkeler ile büyük bir uyum içerisindeydi. Türkiye ekonomisinde 2002-2007 döneminde yaşanan olumlu gelişmelerde, 2001 krizi sonrasında yapılan kurumsal ve yapısal nitelikte yapılan yeniliklerin önemli bir etkisi bulunmakla beraber, temel belirleyici unsur küresel ekonominin pozitif yönde gelişimi olmuştur. Türkiye'deki büyümenin finansman olanakları da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Nitekim 2001 sonrası dönemde ülke ekonomisinde yabancı kaynak kullanımının hızla arttığı gözlenmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dünyadaki ucuz maliyetli ve küresel olarak bol likidite olanakları sayesinde, yabancı fonlara ulaşım imkânının artması yoluyla hızlı bir büyüme temposu yakaladığı söylenebilir (Göcen, 2017: 72-73).

Erdoğan v.d. (2018), Türkiye ekonomisinin 1965-2015 yılları arasındaki verilerini ARDL yöntemi ve FMOLS, DOLS ve CCR modelleri ile ölçtükleri çalışmalarında, Türkiye’de uzun dönem ekonomik büyümenin temel belirleyicilerini; fiziki sermaye stoku ve enerji tüketimindeki değişimler olarak

bulmuşlardır. Buna göre Türkiye’de ekonomik büyümenin artırılması için fiziki sermaye stoku yolu ile yatırımların artırılması ve enerji kullanımının genişletilmesi en temel gerekli koşul olarak öne çıkmaktadır. Bunun için ise ekonomik yatırımların ve enerji kullanımının ekonomi politikalarıyla desteklenmesi gerekmektedir (Erdoğan v.d., 2018: 53-54).

Bağcı ve Börü (2018), Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisini teorik ve uygulamalı olarak incelemişlerdir. Bu kapsamda 1960-1979, 1980-1999 ve 2000-2016 dönemine ilişkin işsizlik ve ekonomik büyüme verilerini temel almışlardır. Çalışmalarından elde ettikleri sonuçlara göre 1960-1979 döneminde işsizlik ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu dönemde ekonomik büyüme oranlarındaki artışlar işsizliğin düşmesine yol açmıştır. 1980-1999 döneminde de ekonomik büyümenin, 1960-1979 arası dönemde olduğu gibi işsizlik ile tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin zayıf da olsa işsizliği azalttığı gözlenmiştir. 2000-2016 döneminde ise Granger nedensellik testi sonuçlarına göre büyüme ile işsizlik oranları arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcut olup, işsizlik durumunun büyüme olgusunu etkilediği ancak büyümenin işsizliği etkilemediği bulunmuştur. Bu sonuç önceki her iki dönemin tersine, işsizliğin ekonomi büyümeyi zayıf da olsa olumsuz etkilediği anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle işsizlik oranlarındaki artışlar, toplam talebi negatif yönde etkileyerek, ekonomik büyümenin olması gereken düzeyden daha düşük bir hızda gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye özelinde, yüksek katma değerli ürünler üretmeye odaklı, daha fazla istihdam sağlayacak ve dışa bağımlılığı azaltacak iktisadi politikalar ile sürdürülebilir bir ekonomik büyüme modeli oluşturulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Bağcı ve Börü, 2018: 896-897).

Topallı (2015) ise Türkiye’nin 1963-2011 dönemindeki turist sayısı ve ekonomik büyüme verilerini dikkate alarak yapmış olduğu ampirik çalışması sonucunda Türkiye’de turizmdeki gelişmeler ile ekonomik büyümenin uzun dönemli ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. VECM modeline dayalı Granger nedensellik testine göre turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna erişmiştir (Topallı, 2015: 349).

Aslan ve Topcu (2018), Türkiye’de 2000-2015 döneminde sektörel ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Bu doğrultuda sekiz sektöre ait üçer aylık verileri kullanarak kurmuş oldukları ampirik modelleri, zaman serisi yöntemlerinden “Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler” ve “Dinamik En Küçük Kareler” metotlarını kullanarak tahmin etmişlerdir. Elde etmiş oldukları bulgulara göre ihracattaki artışlar, makro bazda olduğu gibi mikro bazda da büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda ihracat hacmini daha fazla arttıran sektörlerin ekonomik büyümeye katkısı daha yüksek olacaktır. Zaman serisi yöntemlerinden elde etmiş oldukları katsayılar göre sırasıyla tarım ve ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı ile imalat sanayine ait ihracat değerlerinin büyümeye en fazla katkı sağlayan sektörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İmalat sanayi, sektörel ihracat kompozisyonunun en geniş ürün yelpazesine dolayısıyla da en yüksek ihracat hacmine sahip sektördür. Ancak her ne kadar ihracatın sektörel kompozisyonunda çok büyük paya sahip olan sektör imalat sanayi olsa bile, tarım ve ormancılık ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörlerinde ihracatta meydana gelen artışlar, büyümeyi imalat sanayinden daha fazla artırmaktadır. Dolayısıyla tarım ve madencilik sektörlerinde uygulanacak ihracatı teşvik politikaları, büyüme üzerinde imalat sanayinin oluşturduğu etkiden daha büyük bir etki doğurmaktadır. Bu durum, tarım ve madencilik sektörlerinin imalat sanayine hammadde sağlayan iki temel sektör olmasıyla açıklanabilir. Bu iki sektördeki üretim artışı, yurtiçi kaynakların yetersizliği nedeniyle üretimi büyük ölçüde ithal edilen hammaddelere dayanan imalat sanayine katkı sağlayacaktır. İthal edilen hammaddeler içinde enerji ithalatı ilk sıralarda yer almaktadır. Özellikle madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün mevcut potansiyelini değerlendirmeye yönelik sağlanacak teşvikler, başta enerji üretimi olmak üzere maden üretimini artıracak ve imalat sanayinin ara malı ithalatı azalacaktır (Aslan ve Topcu, 2018: 127-129).

Yurdakul ve Aydın (2018), Türkiye Ekonomisi’nin 2003-2016 ve 2008-2016 dönemleri için reel GSYİH, reel ihracat ve reel ithalat değişkenlerinin çeyreklik verilerini kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de yeni teknoloji, ürünler ve üretim teknikleri geliştirebilmek için yeteri kadar Ar-Ge faaliyetlerinde bulunamayan, sadece üretim için ihtiyaç duyulan hammadde ve ara mal temininde kullanılacak döviz sağlayan ihracat sektörleri, ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlayamamaktadır. Öte yandan Türkiye’nin ihraç mallarını üretebilmek için gereksinim duyduğu ithal temel girdi ve ara malların daha fazla ithal edilebildiği dönemlerde ise yurt içi üretimin ve büyüme oranlarının yükseldiği sonucu elde edilmiştir. Özellikle otomotiv, makina-teçhizat, demir-çelik, kimya sanayilerinin ihracata dönük üretimleri analiz edildiğinde, bu sektörlerin üretimlerinde ithal girdi kullanımının %70-80’leri bulduğu görülmektedir. Bu

nedenele üretimin dışa bağımlılığını azaltabilmek için ara ve yatırım mallarının yurtiçinde üretimini teşvik edecek politikaların uygulanması, yerli üretime özellikle sanayi ve tarımsal sektörlerde ağırlık verilmesi önem arz etmektedir. İhracat artışının sürdürülebilir olması durumunda, ihracatın ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlayabileceği söylenebilir (Yurdakul ve Aydın, 2018: 30-31).

Kaya ve Öz (2016) ise bütçe açıkları ile parasal büyüme arasında yakın bir ilişkinin bulunabileceği hipotezinden yola çıkarak, bu değişkenlerin enflasyon üzerindeki etkisini 1980-2014 dönemi üçer aylık verilerini ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak belirlemeye çalışmışlardır. Analizden elde ettikleri sonuçlara göre Türkiye’de enflasyon ve para arzı arasında uzun dönemde anlamlı ve pozitif bir ilişki varken, enflasyon ve bütçe açığı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Kaya ve Öz, 2016: 639).

2002-2017 döneminde bütçe açıklarının ve kamu borç stoklarının gelişimi incelendiğinde söz konusu göstergelerin yıllar itibarıyla düşüş trendi izlediği görülmektedir. Avrupa Parasal Birliği (Euro Sistem)’ne giriş kriterlerinden olan Maastricht Kriterlerine göre ülkelerin bütçe açığı/GSYİH oranının en yüksek %3, kamu borç stoku/GSYİH oranının ise en fazla %60 olması gerekmektedir. 2002-2017 yılları arasında Türkiye’de bütçe açığı/GSYİH oranının %1’e yakın bir düzeye düştüğü, kamu borç stoku/GSYİH oranının ise %30-35 arasına gerilediği görülmektedir. 2002 yılından günümüze Türkiye’de uygulanan para politikalarının etkililiğini incelemek için ise TCMB’nin ilan ettiği hedefler ile gerçekleştirdiği performansına bakmak gerekmektedir. 2001 yılının Nisan ayında TCMB yasasında yapılan 4651 sayılı değişiklik ile Merkez Bankasının temel amacı, fiyat istikrarını gerçekleştirmek ve sürdürmek olarak belirlenmiştir. Merkez Bankası bu amacına ulaşabilmek için 2002-2005 döneminde örtük enflasyon hedeflemesine ve 2006 yılında ise açık enflasyon hedeflemesine geçiş yapmıştır. Türkiye ekonomisinin 2000-2017 döneminde hedeflenen ile gerçekleşen enflasyon rakamlarının 2005, 2009 ve 2010 yıllarında birbirine yaklaştığı görülmektedir. Fakat bunun dışında kalan yıllarda ise gerçekleşen enflasyon oranları, sürekli olarak hedeflenen enflasyon oranlarının üzerinde kalmıştır. Söz konusu dönemde kamu borç stokları azalırken, özel kesim borç stokları ve hane halklarının borçluluk düzeyleri ise artmıştır. Bütçe açığının düşürülmesinde sıcak para girişlerinin oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir. Ancak sıcak para yatırımları, doğası gereğince kısa vadeli olması sebebiyle son derece risklidir. Bu da para ve maliye politikalarının etkinliğini sınırlandırmaktadır (Cinel, 2018: 62-63).

Türkiye’de parasal aktarım mekanizmasının etkinliğinin araştırıldığı çalışmalarda genel olarak geleneksel faiz oranı ve döviz kuru kanalının etkin çalıştığı, hisse senedi fiyatı ve banka kredi kanallarının istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Parasal aktarım mekanizması kanallarından beklenti kanalının Türkiye ekonomisi için geçerli olup olmadığı test eden Bakan ve Akçacı (2015), 2007:01-2014:01 dönemi için aylık rezerv para, reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksine ilişkin verileri Toda ve Yamamoto tarafından geliştirilen nedensellik analizi ile test etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü, rezerv para değişkeninden reel kesim güven endeksine doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre söz konusu dönemde Türkiye’de para miktarının artmasıyla sağlanan likidite ve buna bağlı olarak olumlu yönde etkilenen reel kesim güven endeksinin, sanayinin yatırım ve üretim seviyesini pozitif yönde etkilemekte olduğunu bulmuşlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde beklenti kanalının geçerli olduğu yönündedir. Bu bağlamda merkez bankasının uyguladığı politikaların, reel sektörün yanı sıra tüketici kesiminin de güven seviyesini doğrudan etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla merkez bankasının para politikalarını oluştururken istihdam, üretim ve yatırım kararlarında etkin bir rol oynayan güven faktörünü önemle dikkate alması gerekmektedir (Bakan ve Akçacı, 2015: 76-77).

Kalkavan v.d. (2020), Türkiye’deki ekonomik büyüme, bankacılık sektörü ve sanayi üretimi arasındaki karşılıklı ilişkileri belirleyebilmek için 1980-2018 dönemindeki yıllık verileri VAR modeliyle test etmişlerdir. Çalışmalarından elde ettikleri sonuçlara göre ekonomik büyüme ve banka kredileri arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ekonomik büyüme oranlarındaki azalışların, bir sonraki dönemde banka kredilerini artırıcı bir etki oluşturacağını bulmuşlardır. Buna paralel olarak banka kredilerinin de bir dönem sonraki ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini öngörmüşlerdir. Söz konusu bulgular dikkate alındığında, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir ekonomi için bankacılık sektörünün etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmesinin oldukça önemli olduğundan bahsedilebilir. Diğer taraftan bankaların kredi verirken, müşterilerinin kredibilite analizini doğru bir şekilde yaparak müşterilerin risk profillerini gerçekçi bir şekilde belirleyebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bankacılık sektörüne yönelik yapılacak yasal düzenlemeler önemli rol oynamaktadır. Söz konusu düzenlemeler ile hem bankacılık sektörünün etkinliğinin artırılması, hem de bankaların arışı risk almasını önüne geçilmesi gerekmektedir (Kalkavan v.d., 2020: 56).

Çapık ve Kösekahyaoglu (2019) ise Türkiye ekonomisine ait 1990-2018 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak, “En Küçük Kareler Yöntemi” ile dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmişlerdir. Çalışmanın ampirik bölümünde, doğrusal regresyon analizi yaparak dönemler arası değişen ekonomik politikalarının, dış borç büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin yönünde bir değişim meydana getirip getirmediğini test etmişlerdir. Yapılan regresyon analizi sonucunda büyüme ile toplam dış borç stoku arasında istatistiksel olarak anlamsız fakat iktisadi olarak pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre Türkiye ekonomisinde işgücü, sermaye stoku ve ihracat ile büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır. Dış borçlar, büyümeyi doğrudan etkileyebildiği gibi emek ve sermayeyi de dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Ekonomik büyüme ve dış borç değişkenleri arasındaki ilişkinin etkileşim yönünü tespit edebilmek için Toda-Yamamoto Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre dış borç ile büyüme arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı, dış borç stokundan işgücüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, ayrıca dış borç stokundan da ihracata doğru da tek yönlü bir nedensellik durumunun olduğunu tespit etmişlerdir. Onlara göre dış borç ile büyüme arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olmaması, Türkiye için geçici bir süre dış borç alınarak büyüme hızının artırılmasına yönelik politikaların etkin olmayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca dış borç stokundan işgücüne ve ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı ise dış tasarruflarla elde edilecek yenilik ve işgücü verimlilik artışlarının, rekabet gücü ve ihracat artışı ile sonuçlanmasının mümkün olduğunu göstermektedir (Çapık ve Kösekahyaoglu, 2019: 424).

3. GSYİH GELİŞMELERİ

Türkiye'nin 2003-2020 dönemindeki mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla ve gelir yöntemiyle hesaplanmış gayrisafi yurt içi hasıla rakamlarına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla Gelir Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (Bin TL, 2003-2020)

IV. Çeyrek	III. Çeyrek	II. Çeyrek	I. Çeyrek	Yıl
126,732,152	120,552,689	114,858,162	110,028,770	2003
156,663,421	148,948,797	141,762,678	135,477,902	2004
180,061,309	172,072,994	166,582,933	161,558,611	2005
210,814,666	203,574,880	197,661,582	183,705,979	2006
232,506,504	223,429,511	217,012,927	214,765,470	2007
249,510,697	252,442,784	254,013,786	246,789,227	2008
265,359,879	254,952,286	247,227,826	238,832,488	2009
311,085,204	296,687,263	285,897,381	273,994,629	2010
372,223,840	358,355,727	343,861,069	330,486,976	2011
415,118,240	399,992,316	390,484,215	375,884,478	2012
474,232,065	467,358,651	452,952,389	428,884,208	2013
534,196,439	521,326,732	498,950,336	500,424,318	2014
618,800,990	598,147,511	578,339,939	555,652,901	2015
715,318,493	635,092,117	647,310,684	628,838,414	2016
852,691,893	797,966,522	756,765,449	726,280,401	2017
973,416,571	985,413,294	917,009,224	882,476,529	2018
1,145,396,048	1,093,876,978	1,057,417,938	1,023,500,261	2019
1,435,561,141	1,338,536,278	1,086,800,535	1,187,011,543	2020

Kaynak: TÜİK

Tablo 1’deki verilere göre Türkiye’de mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla ve gelir yöntemiyle hesaplanmış gayrisafi yurt içi hasıla rakamları 2009 yılı ilk yarısı hariç sürekli olarak artış göstermiştir. 2009 yılının ilk yarısında gözlenen daralma ise Avrupa Borç Krizi sebebiyle kaynaklanmıştır. AB ülkelerinde yaşanan borç krizi, Türkiye ekonomisi için dışsal bir şok oluşturmuştur. Bu da dış ticaretinin büyük bir bölümünü AB ülkelerine yapan Türkiye’nin ihracat gelirlerinin düşmesine ve buna bağlı olarak da milli gelirinin azalmasına yol açmıştır.

Tablo 1’deki verilere göre Türkiye’nin mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatların baz alındığı gelir yöntemiyle hesaplanan GSYİH’ı 2003 yılının ilk çeyreğinde 110,028,770 TL iken 2020 yılının ilk çeyreğinde 1,187,011,543 TL’ye yükselmiştir. Benzer şekilde 2003 yılının ikinci çeyreğinde 114,858,162 TL olan GSYİH, 2020 yılının ikinci çeyreğine gelindiğinde 1,086,800,535 TL’ye çıkmıştır. 2003 yılının üçüncü çeyreğinde 120,552,689 TL olan GSYİH, 2020 yılının üçüncü çeyreğinde 1,338,536,278 TL’ye kadar yükselmiştir. 2003 yılının dördüncü çeyreğinde 126,732,152 TL olan GSYİH, 2020 yılının dördüncü çeyreğinde 1,435,561,141 TL’ye kadar artış göstermiştir.

Tablo 2’de ise Türkiye’nin 2003-2020 dönemindeki mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla ve gelir yöntemiyle hesaplanmış gayrisafi yurt içi hasıla değişim oranları gösterilmiştir.

Tablo 2: Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla Gelir Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Değişim Oranları (% , 2003-2020)

Yıl	I. Çeyrek	II. Çeyrek	III. Çeyrek	IV. Çeyrek
2003	7,8	4,4	5,0	5,1
2004	6,9	4,6	5,1	5,2
2005	3,1	3,1	3,3	4,6
2006	2,0	7,6	3,0	3,6
2007	1,8	1,0	3,0	4,1
2008	6,1	2,9	-0,6	-1,2
2009	-4,2	3,5	3,1	4,1
2010	3,3	4,3	3,8	4,9
2011	6,2	4,0	4,2	3,9
2012	1,0	3,9	2,4	3,8
2013	3,3	5,6	3,2	1,5
2014	5,5	-0,3	4,5	2,5
2015	4,0	4,1	3,4	3,5
2016	1,6	2,9	-1,9	12,6
2017	1,5	4,2	5,4	6,9
2018	3,5	3,9	7,5	-1,2
2019	5,1	3,3	3,4	4,7
2020	3,6	-8,4	23,2	7,2

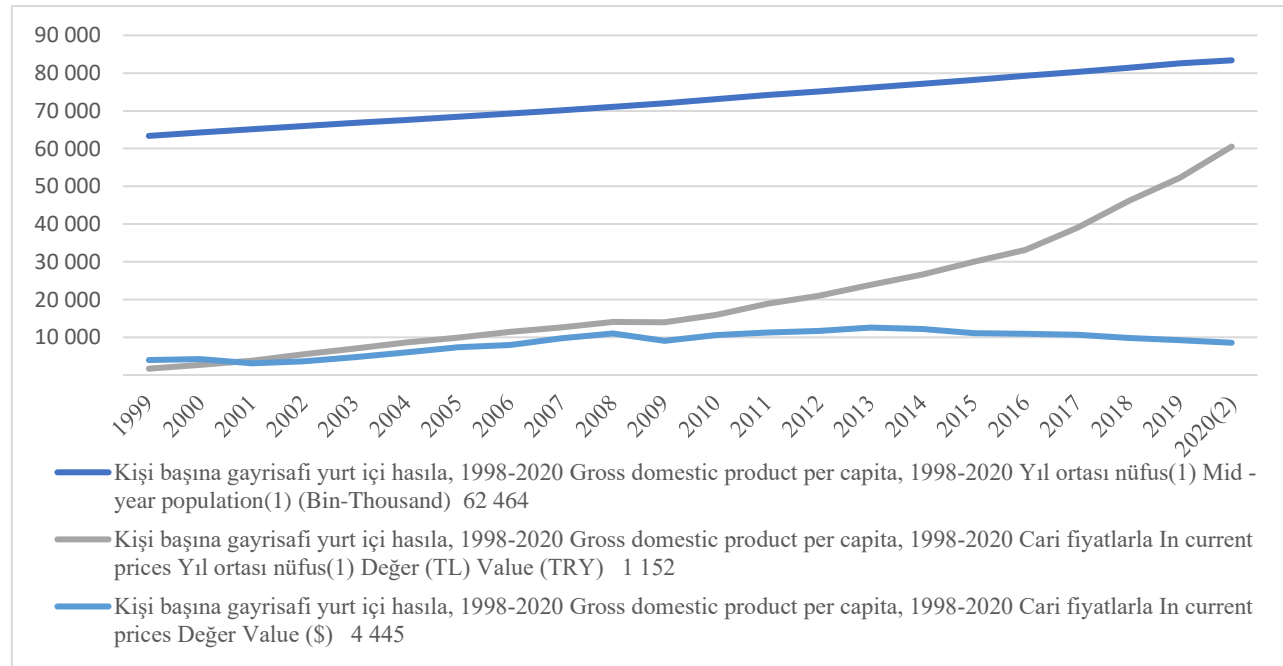
Kaynak: TÜİK

Tablo 2'deki verilere göre mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla ve gelir yöntemiyle hesaplanmış gayrisafi yurt içi hasıla değişim oranlarının en yüksek olduğu dönemler; 2020 yılı üçüncü çeyreğindeki %23,2'lik artış, 2016 yılı dördüncü çeyreğindeki %12,6 oranındaki büyüme, 2003 yılı ilk çeyreğindeki %7,8'lik artış ve 2006 yılının ikinci çeyreğindeki %7,6 oranındaki büyüme olmuştur.

Söz konusu dönemde mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla ve gelir yöntemiyle hesaplanmış gayrisafi yurt içi hasıla değişim oranlarının en fazla küçüldüğü dönemler ise 2020 yılının ikinci yarısındaki %8,4'lük negatif büyüme, 2009 yılının ilk yarısındaki %4,2'lik küçülme, 2016 yılının üçüncü çeyreğindeki %1,9'luk daralma ve 2008 yılının dördüncü çeyreği ile 2018 yılının son çeyreğindeki %1,2'lik düşüş olmuştur. 2020 yılı ikinci çeyreğinde gözlenen %8,4'lük küçülme, Covid-19 Pandemisi kaynaklı kapanma önlemleri sebebiyle olmuştur.

4. KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH

Türkiye'nin 1998-2020 dönemine ait nüfus sayısı ile TL ve \$ bazında kişi başına düşen GSYİH rakamları Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: Kişi Başına Düşen GSYİH (1998-2020)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 1'e göre Türkiye'de 1998 yılında 62 milyon 464 bin olan toplam nüfus, 2020 yılında gelindiğinde 83 milyon 385 bine yükselmiştir. 1998 yılında 1,152 TL olan kişi başına düşen GSYİH, 2020 yılına gelindiğinde 60,537 TL'ye yükselmiştir. 1998 yılında 4,445 \$ olan kişi başına düşen GSYİH, 2020 yılına gelindiğinde 8,599 \$'a çıkmıştır.

Söz konusu dönemde Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH'nin TL bazında azalış yaşadığı tek yıl 2009 yılı olmuştur. Kişi başına düşen GSYİH, 2008 yılında 14,113 TL iken 2009 yılında yaşanan Avrupa Borç Krizi'nin ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle 13,970 TL'ye geri çekilmek durumunda kalmıştır.

Türkiye'de 1998-2020 döneminde kişi başına düşen GSYİH'de \$ bazında en fazla azalış gözlemlendiği yıllar ise kriz yılları olan 2001 ve 2009 yılları olmuştur. 2001 yılı Türkiye ekonomisi için döviz ve bankacılık krizlerinin yaşandığı bir dönem olurken, 2009 yılı ise Avrupa Birliği ülkelerinde Borç Krizi'nin gözlemlendiği bir senedir.

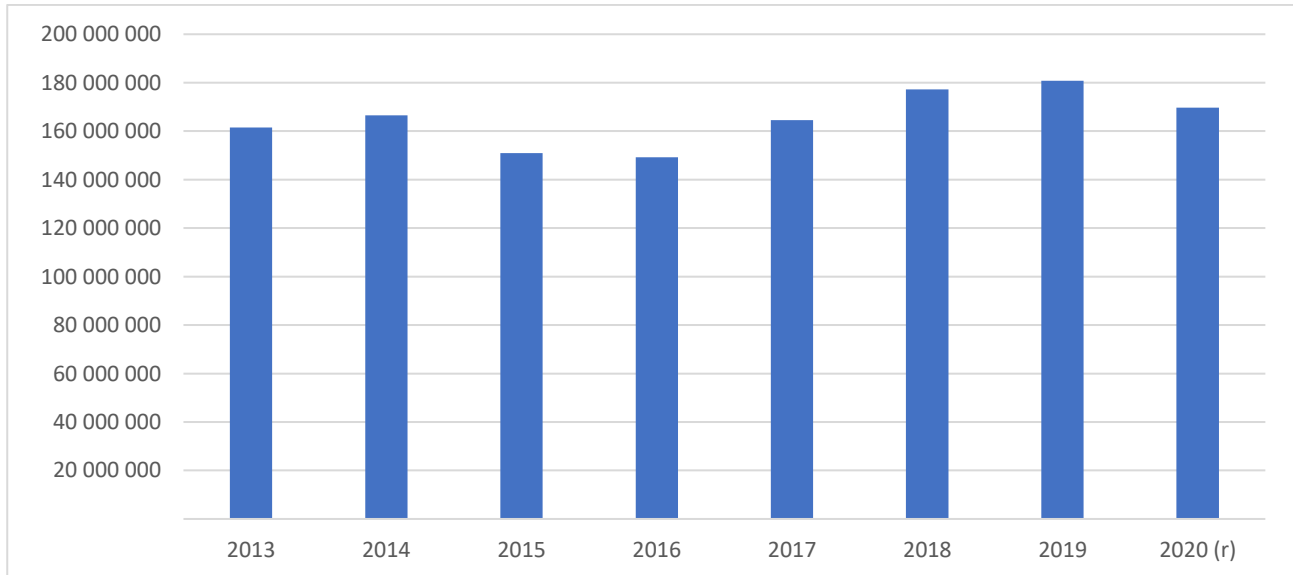
2000 yılında 4,249 \$ olan kişi başına düşen GSYİH, 2001 yılının Şubat ayında yaşanan döviz ve bankacılık krizi sebebiyle 3,108 \$'a düşmüştür. 2001 krizi sonrasında uygulanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" çerçevesinde yapılan reformlar sayesinde, 2009 yılındaki Avrupa Borç Krizi'nin negatif etkilerini dışarıda bırakırsak, 2014 yılına kadar kişi başına düşen GSYİH, ABD doları bazında yükselmiştir.

Türkiye'de 2002-2013 periyodunda \$ bazında kişi başına düşen GSYİH'nin azaldığı tek yıl 2009 yılı olmuştur. 2008 yılında 11,018 \$'a ulaşan kişi başına düşen GSYİH, 2009 yılında yaşanan Avrupa Borç Krizi'nin negatif bozucu etkileri nedeniyle 9,044 \$'a düşmüştür. Buna karşılık kişi başına düşen GSYİH, söz konusu krizin olumsuz etkilerinin azalması ile birlikte \$ bazında tekrardan yükselişe geçmiştir. Kişi başına düşen GSYİH, 2013 yılında 12,582 \$'a çıkarak Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Ancak 2014 yılından itibaren yaşanan döviz kuru şokları, parasal disiplinin bozulması, jeopolitik risklerdeki artışlar, iç ve dış konjonktür koşullarının kötüleşmesi, güven bunalımı gibi belli başlı sebeplerle kişi başına düşen GSYİH, ABD doları cinsinden azalış göstermiştir. Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 2014 yılında 12,178 \$, 2015 yılında 11,085 \$, 2016 yılında 10,964 \$, 2017 yılında 10,696 \$, 2018 yılında 9,792 \$, 2019 yılında 9,213 \$ ve 2020 yılında 8,600 \$ olarak gerçekleşmiştir.

5. DIŞ TİCARET VE CARİ İŞLEMLER HESABINDAKİ DEĞİŞMELER

Grafik 2'de Türkiye'nin 2013-2020 dönemi gerçekleşen ihracat miktarları ABD doları cinsinden gösterilmiştir.

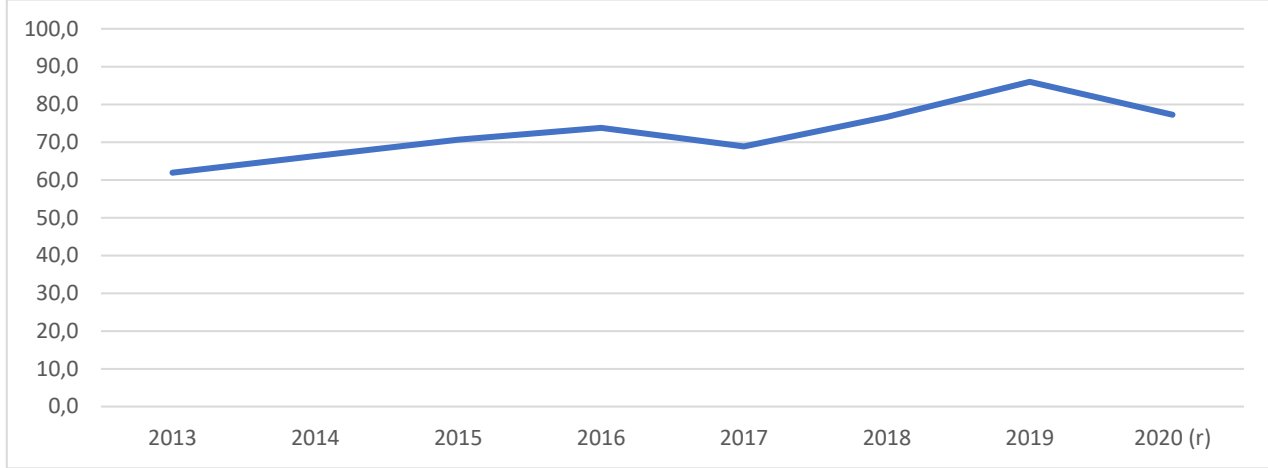
Grafik 2: İhracat Miktarları (2013-2020, Bin ABD Doları)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 2'ye göre Türkiye'nin 2013 yılında 161 milyar 481 milyon \$ olan toplam ihracatı, 2020 yılına gelindiğinde 169 milyar 645 milyon \$'a yükselmiştir. Türkiye'nin 2019 yılındaki ihracatı ise 180 milyar 833 milyon \$ olmuştur. Bu rakam Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen en yüksek ihracat rakamı olmuştur. Fakat 2020 yılının Mart ayında Pandemi haline dönüşen Covid-19 virüsü sebebiyle tüm ülkeler hava, kara ve deniz

sınırlarını kapatarak Coronavirüs salgını ile mücadele etmeye çalıştıkları için küresel ticaret hacmi düşmüştür. Bu da haliyle Türkiye'nin de ihracatının azalmasına yol açmıştır.

Grafik 3'de ise Türkiye'nin 2013-2020 dönemindeki ihracatın ithalatı karşılama oranları gösterilmiştir. Bir ülkenin ihracatının ithalatı karşılama oranı ne kadar yükselirse, o ülke ekonomisi için o kadar pozitif bir gelişme olarak kabul edilir. Çünkü bu sayede ithalatın ulusal kaynaklar ile finansmanı kolaylaşır ve uzun dönemde dış ticaret açıklarının kapanma şansı artar. Grafik 3'e göre söz konusu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranları, 2017 ve 2020 yılı hariç olmak üzere yükselen bir trend izlemiştir.

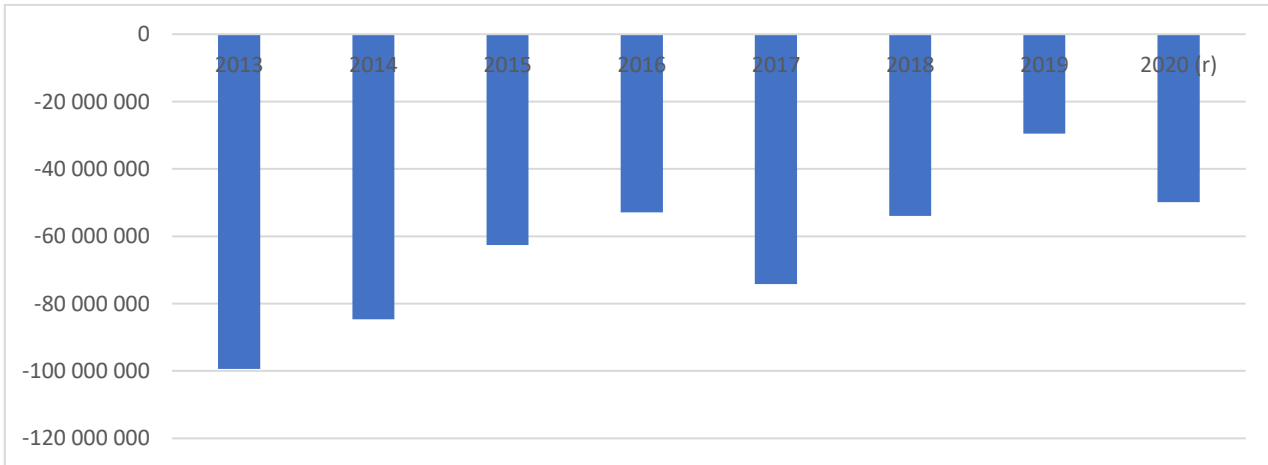

Grafik 3: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (2013-2020)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 3'de Türkiye'de 2013 yılında %61,9 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2014 yılında %66,3'e, 2015 yılında %70,7'ye, 2016 yılında %73,8'e, 2018'de %76,6'ya ve 2019 yılında ise %86'ya yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranları, 2013-2020 döneminde bir önceki yıla göre sadece 2017 ve 2020 yıllarında düşüş yaşamıştır. 2017 yılında söz konusu oran %68,9'a düşerken, 2020 yılında ise %77,3'e gerilemiştir.

Grafik 4'de ise Türkiye'nin 2013-2020 dönemindeki dış ticaret dengesine yer verilmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye'nin dış ticaret açıkları giderek düşüş yaşamıştır. Bu da ülkeden döviz çıkışının azaldığı anlamına geldiği için makroekonomik performansa olumlu bir katkı sağlamıştır.

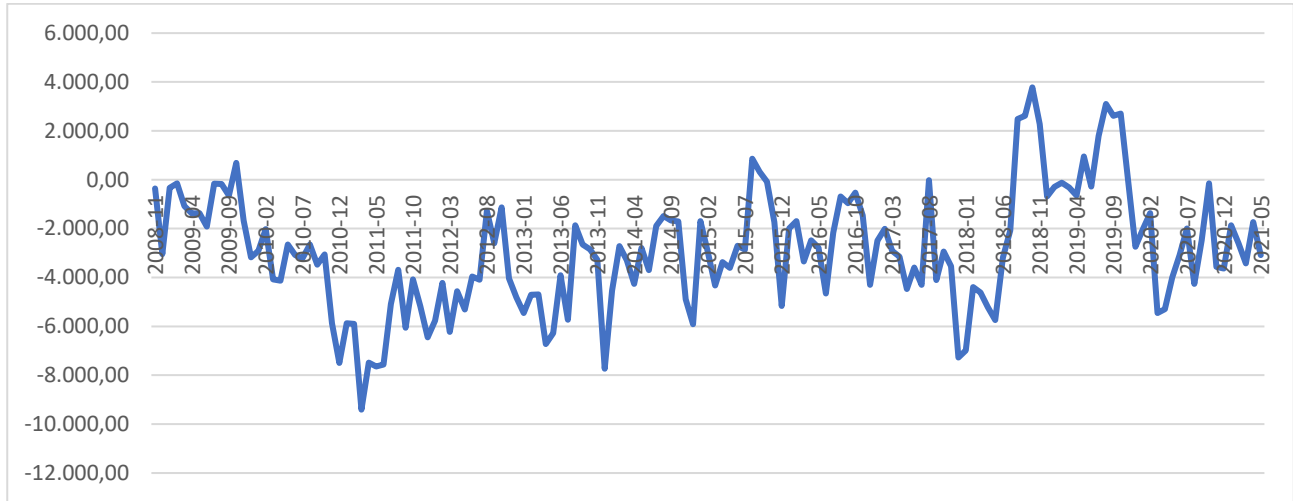

Grafik 4: Dış Ticaret Dengesi (2013-2020)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 4'e göre 2013 yılında Türkiye'nin dış ticaret açıkları 99 milyar 342 milyon \$ iken, 2020 yılına gelindiğinde 49 milyar 872 milyon \$'a düşmüştür. Söz konusu dönemde dış ticaret açıklarında gözlenen bu önemli düşüşün temel sebebi ise reel efektif döviz kurlarında gözlenen azalışlar sonrasında, TL'nin 2013 yılı öncesinde gözlenen aşırı değerliliğinin ortadan kalkması ve bunun da ihracatçılar için dış piyasalarda ciddi bir rekabet avantajı oluşturmasıdır. Bu sayede Türkiye'nin ihracat artış oranları, ithalat artış oranlarını geride bırakmış ve dış ticaret açıkları kapanmaya başlamıştır.

Grafik 5’de ise Türkiye’nin 2008:11 ve 2021:05 arası dönem için aylık bazda cari işlemler dengesi gösterilmiştir.

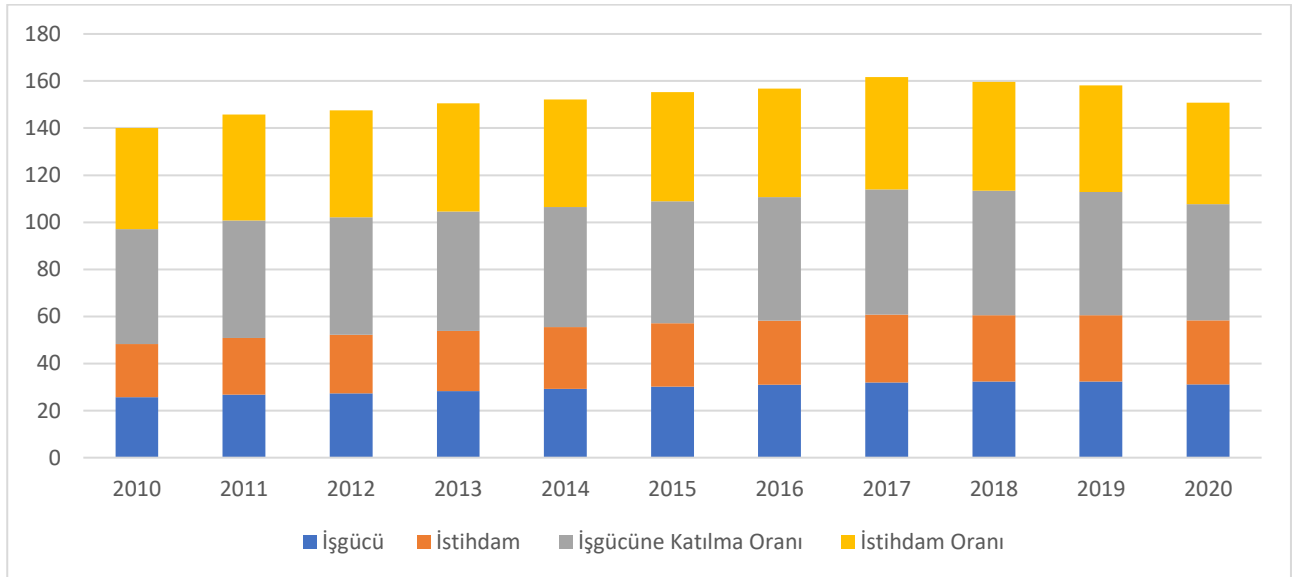
Grafik 5: Cari İşlemler Dengesi (2008:11-2021:05)

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir.

Türkiye’de 2011 yılında 77 milyar \$ olan cari işlemler açıkları, döviz kurlarındaki artışların, TL’deki reel değer kayıplarının ve satın alma gücündeki azalışların etkisi ile bir miktar düşüş yaşamıştır. Özellikle de 2018 yılında yaşanan kur şoku sonrasında, yurt içi malların görece ucuz ve ithal ürünlerin ise pahalı hale gelmesi ile dış ticari rekabette yaşanan kur avantajı sonrasında cari açıklar kapanmış hatta bazı aylar cari fazla bile verilmiştir. 2008:11-2021:05 döneminde Türkiye’nin ortalama cari açıkları yıllık bazda 40 milyar \$ civarında gerçekleşmiştir.

6. İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK GÖSTERGELERİ

Türkiye’de zaman içerisinde hızla artan nüfusa bağlı olarak işgücü arzı da paralel olarak yükselmiştir. Bu durum gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’nin artan genç nüfusa iş bulabilmesi için hızlı bir büyüme temposu yakalamasını zorunlu kılmıştır. İşgücü ve istihdam hacminde son on yıl içerisinde miktar olarak artışların yaşandığı, fakat oransal olarak bakıldığında hızlı nüfus artışı, göçler, kentleşme, iç ve dış konjonktürde meydana gelen olumsuz şoklar ile eğitim ve yaşam süresinin uzaması gibi faktörler sebebiyle nispi olarak istenen yükselişlerin olmadığı gözlenmektedir. Grafik 6’da Türkiye’nin 2010-2020 dönemine ilişkin mevsim etkisinden arındırılmış işgücü ve istihdam istatistikleri gösterilmiştir.

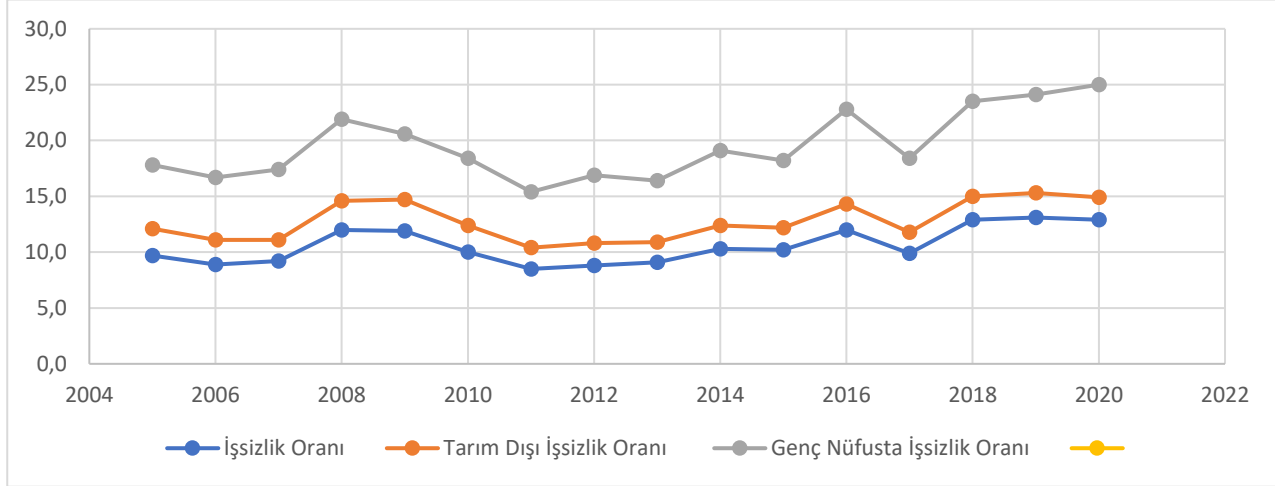
Grafik 6: İşgücü ve İstihdam İstatistikleri (2010-2020)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 6’ya göre Türkiye’de 2010 yılında 25 milyon 641 bin kişi olan işgücü sayısı, 2020 yılına gelindiğinde 31 milyon 146 bin kişiye yükselmiştir. Yine 2010 yılında 22 milyon 594 bin kişi olan istihdam edilenlerin sayısı, 2020 yılında 27 milyon 140 bin kişiye çıkmıştır.

Buna karşılık 2010-2020 periyodunda işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı arzu edilen seviyede yükseltilememiştir. Türkiye’de 2010 yılında %48,8 olan işgücüne katılma oranı, 2020 yılında %49,4 olmuştur. Aradan geçen 10 yıllık sürede işgücüne katılımdaki artış oranı sadece %0,6’da kalmıştır. Yine 2010 yılında %43 olan istihdam oranı, 2020 yılında %43,1 olarak gerçekleşmiştir. Aradan geçen 10 yıllık sürede istihdamdaki artış oranı sadece %0,1’de kalmıştır.

Grafik 7’de Türkiye’de 2005-2020 döneminde mevsim etkisinden arındırılmış yıllık işsizlik oranı, tarım dışı işsizlik oranı ve genç nüfusta işsizlik oranı gösterilmiştir.

Grafik 7: İşsizlik Oranı, Tarım Dışı İşsizlik Oranı ve Genç Nüfusta İşsizlik Oranları (2005-2020)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 7’den Türkiye’de 2017 yılını dışarıda bırakırsak 2014 yılından itibaren işsizlik oranlarının artış trendine görülmektedir. Bu da 2014-2020 yılları arasında Türkiye’de emek ve istihdam piyasasının iş üretme kabiliyetinin bozulduğu anlamına gelmektedir.

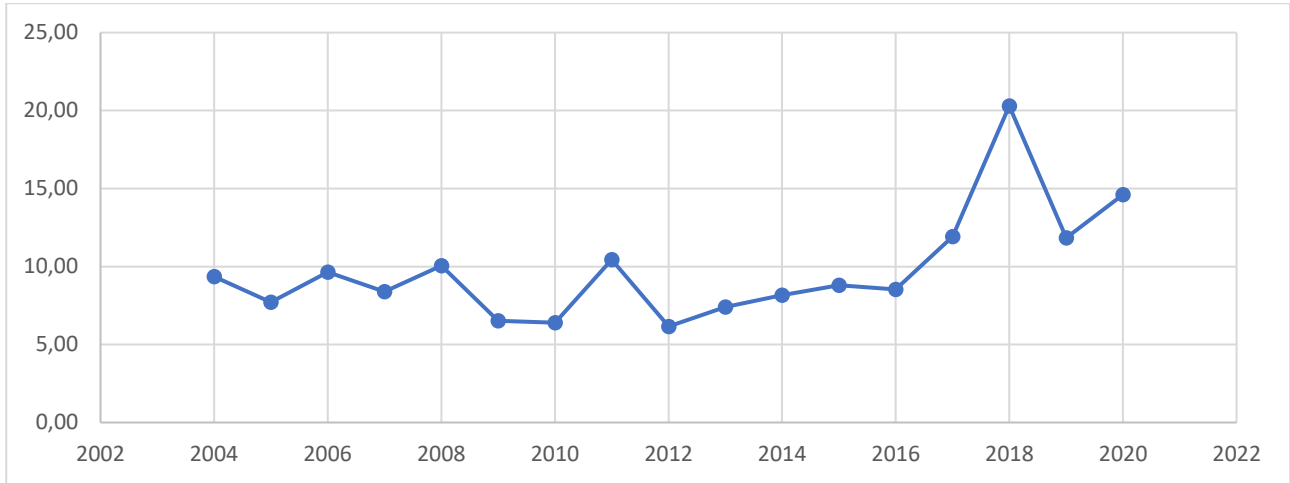
Grafik 7’ye göre 2005-2020 döneminde mevsim etkisinden arındırılmış yıllık işsizlik oranı, tarım dışı işsizlik oranı ve genç nüfusta işsizlik oranlarının en düşük olduğu yıllar 2011, 2012 ve 2013 yılları iken, en yüksek olduğu yıllar ise 2018, 2019 ve 2020 yıllarıdır. 2011 yılında %8,5, 2012 yılında %8,8, 2013 yılında %9,1 olan işsizlik oranları, 2018 yılında %12,9, 2019 yılında %13,1, 2020 yılında ise %12,9 gerçekleşmiştir.

2011 yılında %10,4, 2012 yılında %10,8, 2013 yılında %10,9 olan tarım dışı işsizlik oranları, 2018 yılında %15, 2019 yılında %15,3, 2020 yılında ise %14,9’a yükselmiştir. Benzer şekilde 2011 yılında %15,4, 2012 yılında %16,9, 2013 yılında %16,4 olan genç nüfusta işsizlik oranları, 2018 yılında %23,5, 2019 yılında %24,1, 2020 yılında ise %25’e tırmanmıştır.

Buna göre Türkiye’nin 2021-2030 döneminde genç nüfusuna daha çok iş fırsatları üretebilmesi, beyin göçünü tersine çevirebilmesi, emeğin niteliğini, işgücüne katılım ve istihdam oranını artırabilmesi için ekonominin aciliyet duyduğu yapısal ve kurumsal reformların yapılması gerekmektedir.

7. ENFLASYON, FAİZ VE DÖVİZ KURU GELİŞMELERİ

Türkiye’de 2001 yılında TCMB bağımsız olmuş, 2002-2006 döneminde örtük enflasyon hedeflemesine geçilmiş, 2005 yılında TL’den altı sıfır atılmış, 2006 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulanmaya başlanmış ve yıllık enflasyon hedefi %5 olarak belirlenmiştir. %5’lik enflasyon hedefine 2004-2020 döneminde tam olarak hiçbir zaman varılamasa bile en yaklaşılan yıllar 2009, 2010 ve 2012 yılları olmuştur. Grafik 8’de TÜFE’de 2002-2020 dönemindeki Aralık ayları itibarıyla bir önceki yılın aynı ayına göre yıllık değişim oranları gösterilmiştir.

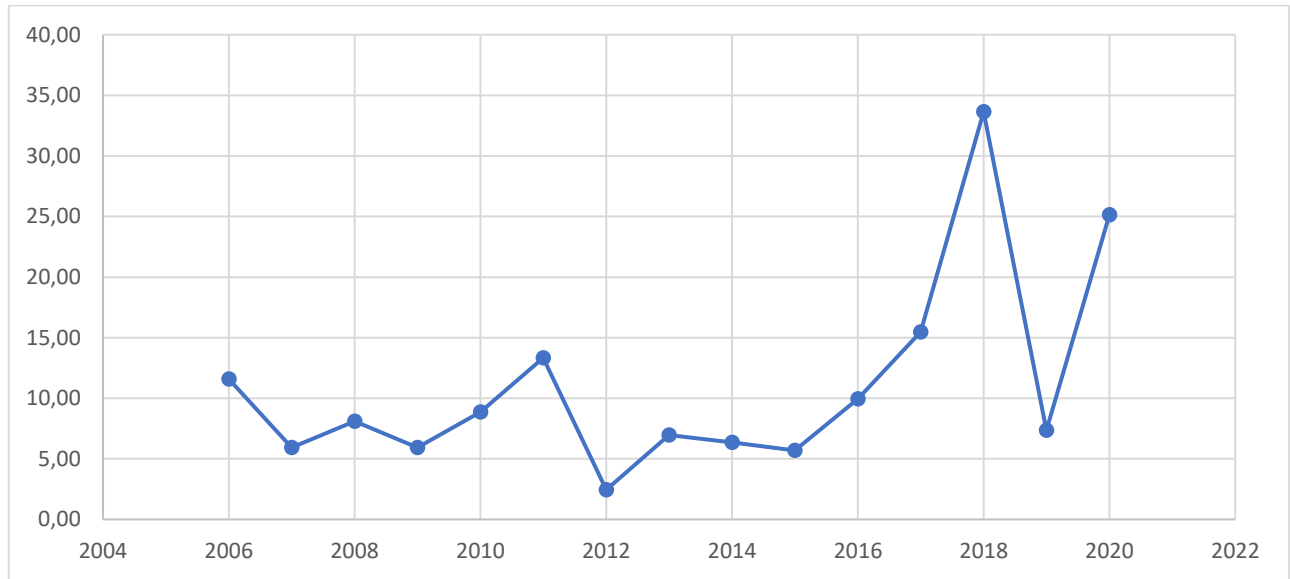

Grafik 8: TÜFE Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Yıllık Değişim (% , 2003=100, Aralık 2002-2020)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 8'e göre TÜFE enflasyonundaki yıllık değişim oranı 2009 yılı Aralık ayında %6,53, 2010 yılı sonunda %6,40 ve 2012 yılı Aralık ayında ise %6,16 olmuştur. 2004-2016 yılları arasında görece fiyat istikrarının sağlandığı söylenebilir. Ancak 2017 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarı bozulmuş ve hem TÜFE hem de Yİ-ÜFE enflasyonu hızla artmaya başlamıştır. TÜFE enflasyonundaki yıllık değişim oranı 2017 yılının Aralık ayında %11,92 olurken, 2018 yılı sonunda %20,30, 2019 yılı Aralık ayında %11,84 ve 2020 yılı sonunda ise %14,60 olmuştur. TÜİK'in açıkladığı verilere göre 2021 yılı Haziran ayında TÜFE yıllık bazda %17,53 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 9'da ise Türkiye'de 2006-2020 dönemindeki Aralık ayları itibariyle yurt içi üretici fiyat endeksinin bir önceki yılın aynı ayına göre yıllık değişim oranları gösterilmiştir.

Grafik 9: Yİ-ÜFE Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Yıllık Değişim (% , 2003=100, Aralık 2002-2020)

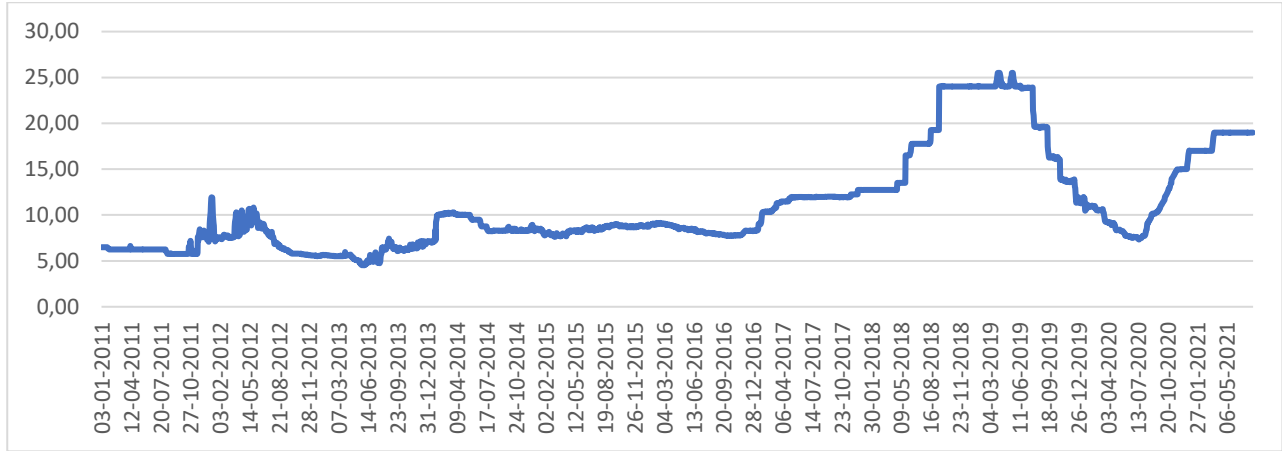
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Grafik 9'a göre Yİ-ÜFE enflasyonundaki yıllık değişim oranı 2006 yılı Aralık ayında %11,58 iken 2010 yılı sonunda %8,87, 2011 yılı Aralık ayında ise %13,33, 2012 yılı sonunda ise %2,45 olmuştur. 2017 yılı Aralık ayında %15,47 olan Yİ-ÜFE, 2018 sonunda %33,64'e yükselmiş, 2019 yılı Aralık ayında baz etkisi ile %7,36'ya düşmesine rağmen, 2020 yılı sonunda tekrardan yükselerek %25,15'e çıkmıştır. TÜİK'in açıkladığı verilere göre 2021 yılı Haziran ayında Yİ-ÜFE %42,89 olarak gerçekleşmiştir.

Enflasyon oranlarındaki artışlar ve fiyat istikrarının bozulması, Türkiye'nin CDS (Credit Default Swap-Kredi Temerrüt Takası) adı verilen ülke risk priminin yükselmesine yol açarak, iç ve dış borç faizlerinin tırmanmasına neden olmuştur. Merkez bankası ise artan enflasyon oranlarını kontrol altında tutabilmek için 2 Ocak 2017 tarihinde %8,28 olan ağırlıklı ortalama fonlama maliyetlerini, 15 Aralık 2017'de %12,75'e, 24 Mayıs 2018'de %16,50'ye, 17 Ağustos 2018'de %19,25'e ve 14 Eylül 2018 tarihinde %24'e yükseltmek zorunda kalmıştır. Bu da bankaların TCMB'den kullandıkları kredi maliyetlerini yükselttiği için bankalar da

verdikleri konut, taşıt ve ihtiyaç kredi faizlerini artırmışlardır. Böylece ülkede artan faiz maliyetleri sebebiyle yatırım iklimi giderek bozulmuş, yatırımların marjinal verimliliği azalmış, toplam talep daralmış ve ekonomi derin bir resesyona düşmüştür.

Grafik 10'da TCMB'nin 2011-2021 dönemindeki ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti gösterilmiştir.

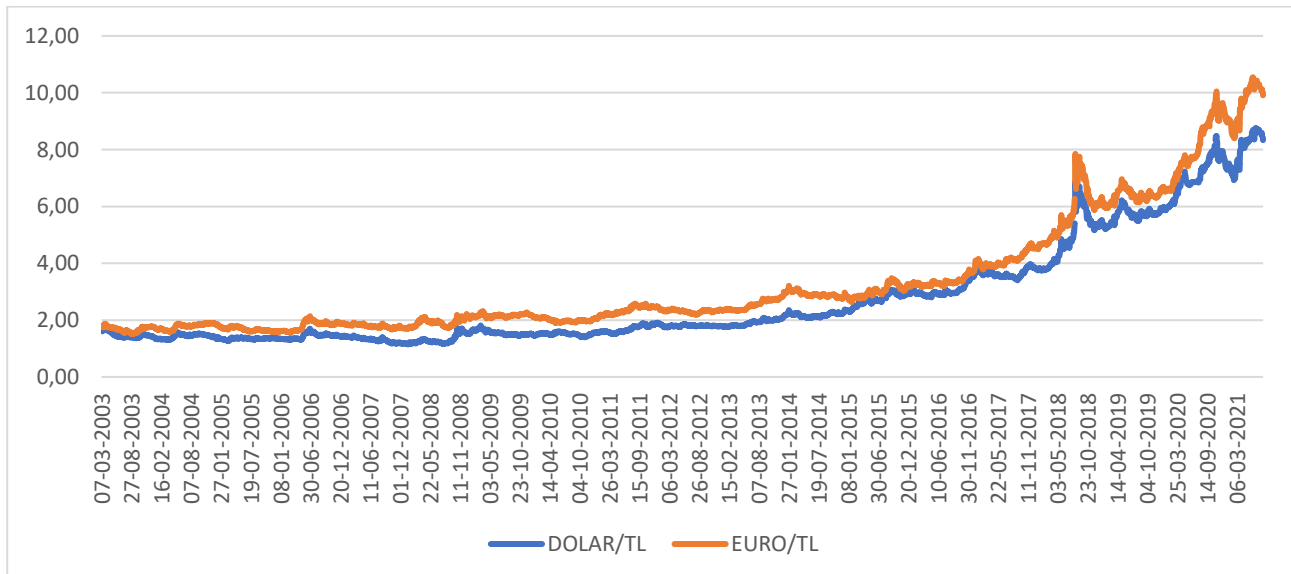
Grafik 10: TCMB Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (2011:01-2021:08)

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir.

Grafik 10'a göre TCMB'nin ağırlıklı ortalama fonlama maliyetleri 31 Mayıs 2013 tarihinde %4,52 iken sonrasında hızlı bir artış trendi göstermiştir. 2 Ocak 2014 tarihinde %7,05'e yükselen ağırlıklı ortalama fonlama maliyetleri, 22 Kasım 2017'de %12,25'e ve 26 Nisan 2018'de %13,50'ye yükselmiştir. TCMB'nin ağırlıklı ortalama fonlama maliyetleri 14 Haziran 2018'de %17,75, 17 Ağustos 2018'de %19,25 ve 14 Eylül 2018'de %24'e çıkmıştır.

2020 yılında FED (ABD Merkez Bankası, Federal Reserve) ve ECB (Avrupa Merkez Bankası, European Central Bank) gibi majör merkez bankalarının, Pandemi sebebiyle reel ekonomiyi desteklemek için faizleri sıfırlayarak genişletici para politikasına geçmeleri ile birlikte TCMB'de faizleri düşürme şansına kavuşmuştur. Böylece 16 Temmuz 2020 tarihinde TCMB'nin ağırlıklı ortalama fonlama maliyetleri %7,34'e düşmüştür. Ancak enflasyon oranları ve döviz kurlarındaki yükselişler sebebiyle TCMB, politika faizlerini tekrardan yükseltmek zorunda kalmıştır. 27 Ağustos 2020 tarihinde %10'a yükselen TCMB'nin ağırlıklı ortalama fonlama maliyetleri, 7 Aralık 2020 tarihinde %15'e ve 25 Mart 2021'de %19'a çıkmıştır.

TCMB'nin 2017 yılından itibaren politika faiz oranlarını artırmak zorunda kalmasının bir nedenini giderek yükselen TÜFE ve Yİ-ÜFE enflasyonu sebebiyle bozulan fiyat istikrarını yeniden tesis etme çabası oluştururken, diğer sebebini ise 2013 yılından itibaren çıkışa geçen döviz kuru artışlarını baskılama isteği oluşturmaktadır. Grafik 11'de 2003-2021 yılları arasında gerçekleşen döviz kuru gelişmeleri gösterilmiştir.

Grafik 11: Döviz Kurları (Dolar/TL ve Euro/TL, 2003:03-2021:08)

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir.

Grafik 11'e göre 7 Mart 2003 tarihinde Dolar/TL paritesi 1,61 ve Euro/TL paritesi ise 1,76 düzeyinde bulunmaktaydı. 2 Ocak 2013 tarihi itibarıyla Dolar/TL paritesi 1,79 ve Euro/TL paritesi ise 2,36'dan işlem görmüştür. Bu anlamda Türkiye'de döviz kurlarının 2003-2013 yılları arasında oldukça sakin ve istikrarlı bir trend takip ettiğini söyleyebiliriz. Ancak döviz kurları 2013 yılından itibaren yükseliş trendine girmiştir. 27 Ağustos 2013 tarihinde Dolar/TL paritesi 2,00 ve Euro/TL paritesi de 2,67'ye yükselmiştir. Dolar/TL kuru 2013 yılını 2,14 ve Euro/TL kuru ise 2,94 seviyesinden kapatmıştır.

Bunda FED Başkanı Ben Bernanke'nin 2013 yılında yapmış olduğu 2007/2008 döneminde yaşanan Mortgage Krizi'nin olumsuz etkilerinin azalması nedeniyle FED'in varlık alımlarına son vererek, faiz oranlarını yeniden artırmayı ve sıkı para politikasına geçmeyi tasarladıkları açıklamaları çok önemli yer tutmuştur.

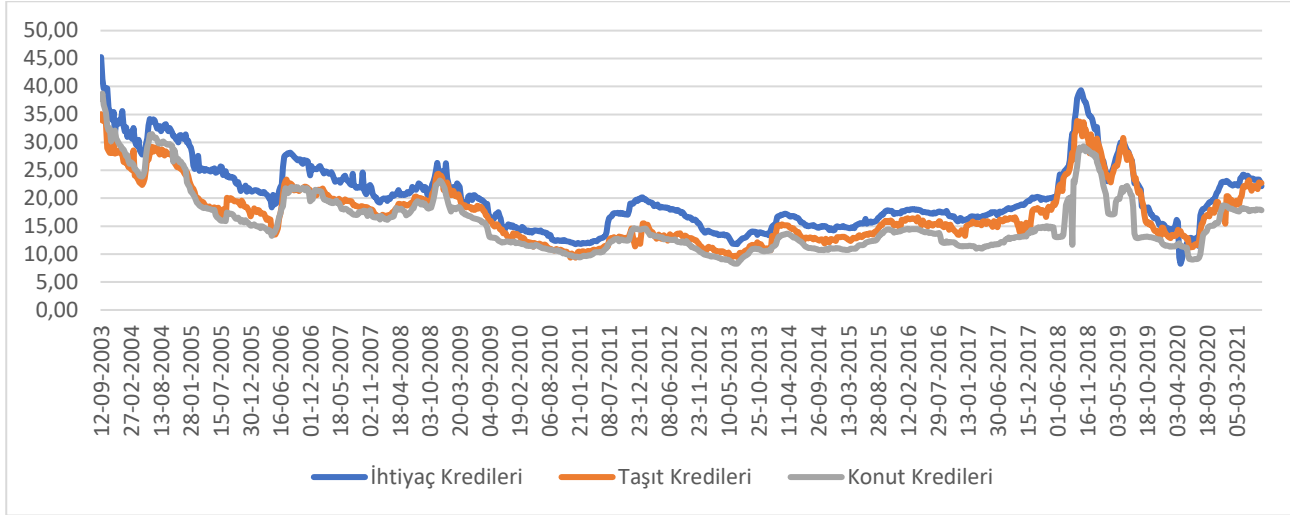
Böylece 2007-2013 döneminde FED'in ABD'de 2007/2008 yıllarında yaşanan Mortgage Krizi, ECB'nin de 2008/2009 yıllarında başlayan Avrupa Borç Krizi sebebiyle faiz oranlarını sıfırlamak suretiyle uyguladıkları genişlemeci para politikalarının sona ereceği sinyalleri piyasalara verilmiştir. Bu da dünyada 2007-2013 yılları arasında yaşanan bol likidite döneminin sonuna gelindiği anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla 2007-2013 yılları arasında ABD ve AB ülkelerindeki düşük faizler sebebiyle kendisine gidecek karlı yer arayan ve yüksek faiz veren Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yönelen küresel sermaye, 2013 yılından itibaren güvenli varlık olarak görülen ABD tahvillerine geri dönmeye başlamıştır. Bu ise gelişmekte olan ülkelere döviz çıkışına sebep olarak, döviz talebini artırmış, küresel likidite hacmi düşmüş ve ABD doları ile Euro gibi uluslararası rezerv kabul edilen paraların dünya piyasalarındaki değeri yükselmeye başlamıştır. Bu nedenle Türk lirası gibi gelişmekte olan ülke para birimleri, 2013 yılından itibaren ABD doları ve Euro gibi majör ülke paraları karşısında hızlı bir değer kaybı yaşamaya başlamıştır.

Dünya ekonomisinde yaşanan tüm bu gelişmelere ilave olarak 2018 yılının yaz aylarında Türkiye ile ABD arasında kamuoyunda Rahip Brunson krizi olarak bilinen bir politik gerilim yaşanması, Türkiye ekonomisine ilişkin beklentilerin olumsuz dönmeye yol açmış ve ülke risklerini artırmıştır. Böylece Türkiye'nin 1 Ocak 2018 tarihinde 162 puan olan 5 yıllık CDS Primleri, 3 Eylül 2018 tarihinde 552 puana yükselmiştir. Bu da TL varlıklarının getirilerinin azalmasına, Türk finans piyasalarından hızlı bir sermaye kaçışına, borsa endeksinin düşmesine, dış borç bulma maliyetlerinin yükselmesine ve TL'nin ABD doları ile Euro başta olmak üzere majör ülke paraları karşısında rekor değer kayıpları yaşamasına neden olmuştur.

Böylece 2018 yılında Türkiye ekonomisinde döviz kuru şoku yaşanmıştır. 2 Ocak 2018 tarihinde 3,78 olan Dolar/TL paritesi, 14 Ağustos 2018 tarihinde 6,89'a yükselmiştir. 2 Ocak 2018 tarihinde 4,52 olan Euro/TL paritesi ise 14 Ağustos 2018 tarihinde 7,85'e yükselmiştir. TCMB, TL'de yaşanan sert değer kayıplarını önleyebilmek ve kurların enflasyon üzerindeki geçişkenliği sebebiyle hızla yükselen TÜFE ve ÜFE enflasyonunu kontrol altına alabilmek için politika faiz oranlarını %24'e çıkarmak zorunda kalmıştır. TCMB'nin politika faiz oranlarını yükseltmesi, döviz kurlarını kısa bir süreliğine düşürmüş olsa bile kurlardaki artış eğilimi ilerleyen dönemlerde devam etmiştir. 22 Haziran 2021 tarihinde Dolar kuru 8,77 TL'ye ve Euro kuru ise 10,42 TL'ye kadar yükselmiştir.

TCMB'nin politika faizlerini artırması ile birlikte finansal kuruluşlarda artan merkez bankasından borçlanma maliyetlerini müşterilerine yansıtmak zorunda kalmışlardır. Böylece 2018 yılında bankaların vermiş oldukları konut, taşıt ve ihtiyaç kredi faizleri rekor düzeyde artış yaşamış ve 2003 yılındaki seviyelere yaklaşmıştır. Grafik 12'de 2003-2021 yılları arasında bankalarca açılan kredilere uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranları gösterilmiştir.

Grafik 12: Türk Lirası Cinsinden Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (2003:09-2021:07)
Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir.

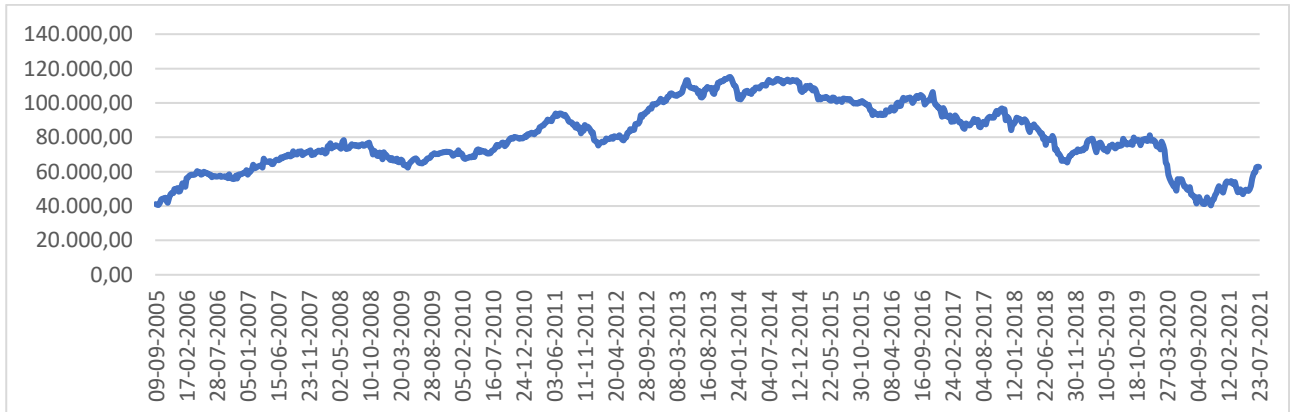
Grafik 12'ye göre 12 Eylül 2003 ile başlayan haftada TL cinsinden ortalama ihtiyaç kredisi faiz oranları %45,26, taşıt kredisi faiz oranları %35,05 ve konut kredisi faiz oranları ise %37,82 düzeyindeydi. 2013 yılına kadar banka kredi faiz oranları, enflasyon oranlarındaki geri çekilmelere bağlı olarak tedrici olarak düşüş yaşamıştır. 28 Haziran 2013 ile başlayan haftada TL cinsinden ortalama kredi faiz oranları, 2003-2021 dönemindeki en dip seviyeye düşmüştür. 28 Haziran 2013 ile başlayan haftada TL cinsinden ortalama ihtiyaç kredisi faiz oranları %11,78, taşıt kredisi faiz oranları %9,48 ve konut kredisi faiz oranları ise %8,30'a kadar düşmüştür.

Ancak sonrasında banka kredi faiz oranları hızlı bir yükseliş trendine girmiştir. 12 Kasım 2018 ile başlayan haftada TL cinsinden ortalama ihtiyaç kredisi faiz oranları %39,36, taşıt kredisi faiz oranları %32,74 ve konut kredisi faiz oranları ise %28,59'a yükselmiştir. Bu da Türkiye ekonomisinde 2018 yılında yaşanan kur şokunun ortaya çıkardığı faiz maliyetlerinin ne kadar yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Hızla artan faiz oranları sebebiyle Türkiye'de yatırımların marjinal verimliliği ve toplam talep düzeyleri sert bir şekilde düşmüştür. Bu da ekonomideki resesyon baskısının daha da ağırlaşmasına yol açmıştır.

23 Haziran 2021 ile başlayan hafta itibariyle bankalarca açılan TL cinsinden ortalama ihtiyaç kredisi faiz oranları %22,14, taşıt kredisi faiz oranları %22,69 ve konut kredisi faiz oranları ise %17,84 düzeyinde bulunmaktadır.

8. TCMB BRÜT DÖVİZ REZERVLERİ VE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ

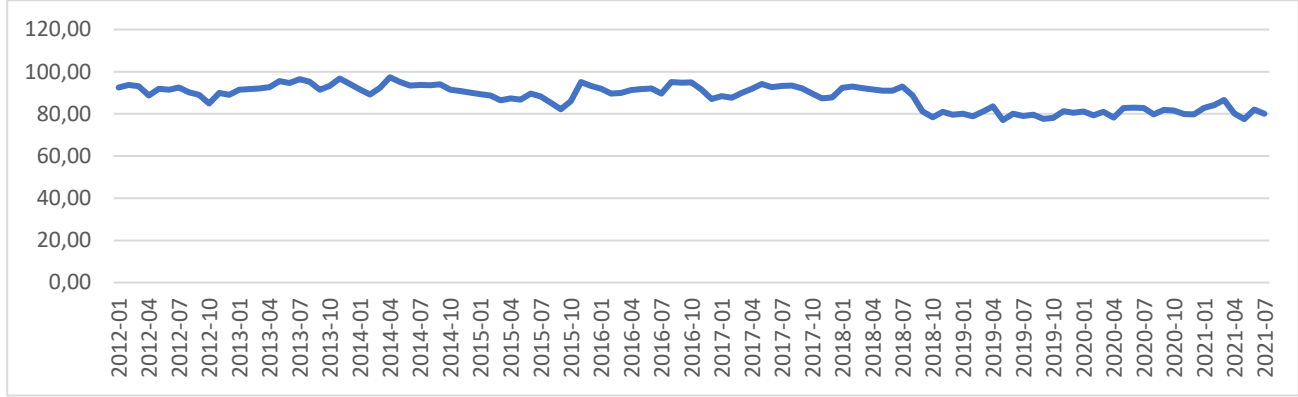
TCMB, 2013 yılından itibaren giderek yükselen döviz kurları ile mücadele edebilmek için sadece yüksek faiz politikası uygulamak zorunda kalmamış, fakat aynı zamanda döviz piyasasında döviz satışı yaparak da kurlara müdahale etmiş ve kur istikrarını yeniden sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu politikaya rağmen döviz talebi durmamış ve TL'deki reel değer kayıpları devam etmiştir. Üstelik bu politikanın doğal bir sonucu olarak TCMB'nin brüt döviz rezervleri de düşüş yaşamıştır. Grafik 13'de TCMB'nin 2005-2021 yılları arasındaki brüt döviz rezervleri gösterilmiştir.

Grafik 13: TCMB Brüt Döviz Rezervleri (2005:09-2021:07)
Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir.

TCMB brüt döviz rezervleri, 2005-2013 döneminde hızla artmıştır. 2005 yılının 9 Eylül-16 Eylül haftasında 41 milyar 219 milyon \$ olan TCMB brüt döviz rezervleri, en yüksek düzeyine 13 Aralık-20 Aralık 2013 haftasında ulaşarak 115 milyar 144 milyon \$'a kadar yükselmiştir. Ancak bu tarihten sonra düşüş yaşayarak, 2020 yılının 13 Kasım-20 Kasım haftasında 40 milyar 323 milyon \$'a kadar inmiştir. 23 Temmuz 2021 tarihi ile başlayan hafta itibariyle TCMB'nin brüt döviz rezervleri 62 milyar 661 milyon \$'dır.

Türkiye ekonomisinde 2013 yılından itibaren fiyat ve kur istikrarında yaşanan bozulma, tüketici güven endeksinin de gerilemesine yol açmıştır. Grafik 14'de 2012-2021 yılları arasındaki tüketici güven endeksine yer verilmiştir.

Grafik 14: Tüketici Güven Endeksi (2012:01-2021:07)

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir.

Grafik 14'e göre 2014 yılının Nisan ayında 97,37 puan olan tüketici güven endeksi, temel makroekonomik göstergelerdeki istikrarsızlıklar nedeniyle zaman içerisinde gerileyerek 2021 yılının Mayıs ayında 77,53 puana kadar düşmüştür. 2017 yılının Mayıs ayında 94,22 puan olan tüketici güven endeksi, 2018 yılında yaşanan döviz kuru şoku sonrasında 2018 yılının Ekim ayında 78,42 puana ve 2019 yılının Mayıs ayında 77,05 puana kadar geri çekilmiştir. Bu da tüketicilerin Türkiye ekonomisine olan güvenlerini 2013 yılından sonra yitirmeye başladıklarını göstermektedir.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ekonomisi, 2001 krizinden “Güçlü Ekonomi Geçiş Programı” çerçevesinde uygulanan yapısal ve kurumsal reformlar ile kısa süre içerisinde çıkarak 2013 yılına kadar hızlı bir büyüme temposu yakalamıştır. Söz konusu reformlar arasında en önemlileri ise TCMB'ye bağımsızlık tanınması, para politikasının şeffaf ve hesap verebilirliğinin artırılması, mali disiplinin sağlanması, kurala bağlı politikalara geçiş yapılması ve finansal piyasaların derinliği ile gelişmişliğinin artırılmasıdır.

Söz konusu reformlar sayesinde Türkiye'nin üretim, büyüme, toplam ve kişi başına düşen milli gelir ile ihracat rakamları 2003-2013 döneminde artış göstermiş, enflasyon oranları düşüş yaşamış ve fiyat istikrarı sağlanmış, faiz oranları ile döviz kurları kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde 2009 yılında yaşanan Avrupa Borç Krizi'nin olumsuz etkileri sebebiyle ortaya çıkan negatif dışsal şoku saymazsak, Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansının genel anlamda başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak 2013 yılından itibaren iç ve dış konjonktürde meydana gelen olumsuz gelişmeler, küresel sermaye hareketlerinin tersine dönmesi sebebiyle bol likidite döneminin dünyada sona ermesi, jeopolitik risklerdeki artışlar, güven ikliminin ve parasal disiplinin bozulması gibi sebeplerle Türkiye ekonomisinin büyüme temposu yavaşlamış, fiyat ve kur istikrarı bozulmuş, faiz oranları artış trendine girmiş, kişi başına düşen gelirler düşmeye başlamış, işsizlik oranları yükseliş yaşamıştır. Özellikle de 2018 yılında yaşanan kur şoku sebebiyle makroekonomik göstergelerdeki bozulmalar daha da belirgin hale gelmiştir.

Türkiye ekonomisi, 2020 yılının Mart ayında Pandemi haline dönüşen Covid-19 salgın koşullarına ekonomik olarak oldukça zor şartlarda yakalanmıştır. 2013 yılından itibaren 1990'lı yıllarda olduğu gibi yüksek enflasyon, yüksek faiz ve yüksek kur kısır döngüsü içerisine giren Türkiye ekonomisi, 2018 yılında resesyona düşmüş ve arkasından stagfasyona yakalanmıştır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin 2013-2021 döneminde göstermiş olduğu makroekonomik performansının, 2003-2013 dönemi ile mukayese edildiğinde çok yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin 2013 yılından sonra gerileyen makroekonomik performansını tekrardan artırabilmesi için aşağıdaki iktisat politikası önlemlerini alması gerekmektedir;

- i-) Enflasyonla mücadele ve fiyat istikrarını sağlamak temel politika hedefi haline getirilmeli ve bu hedef doğrultusunda para ile maliye politikaları eşgüdümlü olarak belirlenmelidir.
- ii-) En az 3 yıllık bir makroekonomik istikrar programı ilan edilmeli ve bu süre içerisinde tavizsiz biçimde sıkı para ve maliye politikası uygulanarak parasal ve mali disiplin sağlanmalıdır.
- iii-) Kamu harcamalarında çok ciddi bir oranda tasarrufa gidilmeli, bütçe açıkları daraltılmalı ve faiz dışı bütçe fazlası artırılmalıdır.
- iv-) Doğrudan yatırımları teşvik edebilmek için ekonomik güven ortamı iyileştirilmeli, yerli ve yabancı reel yatırımcılar için her türlü finansal, vergisel ve bürokratik destek ile kolaylık sağlanmalıdır.
- v-) Cari açıkları kontrol altına alabilmek için döviz kuru istikrarı sağlanmalı, ihracat ürünleri ile pazarları çeşitlendirilmeli, ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılığı azaltabilmek için alternatif enerji kaynakları yatırımlarına ağırlık verilmelidir.
- vi-) Küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak ülkeler ve çok uluslu şirketler arasındaki rekabetin en derin bir şekilde yaşandığı çağımızda Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını tamamlayabilmesi için ihracat odaklı üretim yapısını daha da güçlendirerek, ulusal üretimi içerisinde ithal hammadde kullanımını ulusal kaynakların verimli kullanımı ile ikame ederek azaltması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, Alper ve Ebru Topcu (2018). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezine Yeni Bir Yaklaşım: Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Bir Uygulama", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, No.20, ss.119-134.
- Bağcı, Erdem ve Mustafa Kerem Börü (2018). "Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye'de Ekonometrik Bir Analiz", International Journal of Academic Value Studies (Javstudies), Vol.4, Issue.22, ss.890-897.
- Bahçekapılı, Cengiz (2015). "Türkiye Ekonomisinde 2011 Sonrası Sınırlı Büyümenin Nedenleri Üzerine Bir Analiz", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt.XXXVII, Sayı.I, ss.111-124.
- Bakan, Sumru ve Taner Akçacı (2015). "Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye Ekonomisi İçin Beklenti Kanalının Geçerliliği", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.44, ss.68-78.
- Cinel, Emek Aslı (2018). "Türkiye Ekonomisinin Kırılgan Yapısı", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.10, Sayı.23, ss.57-66.
- Çapık, Eser ve Levent Kösekaşyaoglu (2019). "Türkiye'de Dış Borç-Büyüme İlişkisi: 1985-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt.11, Sayı.21, ss.411-427.
- Erdoğan, Levent, Reşat Ceylan ve Ahmet Tiryaki (2018). "Türkiye'de Uzun Dönem Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinin ARDL, FMOLS, DOLS VE CCR Yöntemleriyle Tahmini", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.36, Sayı.4, ss.39-58.
- Göcen, Serdar (2017). "Türkiye'nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme", Marmara İktisat Dergisi, Cilt.1, Sayı.1, ss.61-76.
- Kalkavan, Hakan, Serkan Eti ve Serhat Yüksel (2020). "Türkiye'deki Bankacılık Sektörü, Sanayi Gelişimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Analizi İle İncelenmesi", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt.12, Sayı.22, ss.56-74.
- Kaya, M. Göktuğ ve Ersan Öz (2016). "Enflasyon, Bütçe Açığı ve Para Arzı İlişkinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi: 1980-2014 Dönemi", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt.23, No.3, ss.639-651.
- TCMB. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 23.07.2021
- Topallı, Nurgün (2015). "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl.7, Sayı.14, ss.339-352.
- TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 10.07.2021
- Yurdakul, Funda ve Mehmet Aydın (2018). "Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 18. EYİ Özel Sayısı, ss.23-36.